

Robert Fisher

Hogyan tanítsuk az értékeket?¹

„Az embereknek, nem lesznek jobbak attól,
ha megmondjuk nekik,
hogymilyen szabályokat kövessenek,”
(Jemma, 10 éves)

Hogyan segítsünk a gyermeknek abban, hogy kialakuljon a lelkiismeretük, amely a racionálisan megértett alapelvek sugallatát követi („Tudom, hogy mit kell tennem”) és olyan érényei, mint például a törődés és a bátorság, amelyek alkalmassá teszik arra, hogy megfontolás alapján cselekedjék („Tudom, mit fogok tenni”)?

Az egyén morális lelkiismeretének és erős, ellenálló belső életének kialakulását az alábbi feltételek segítik elő:

- *Példa*: példa az értékekre működés közben;
- *Vita*: a morális értékek, kérdések és problémák közös megvizsgálása és megvitatása;
- *Biztatás*: az értékmeggyőződéseken való gondolkodás és az ezeken alapuló cselekvés támogatása.

A gyerek abból tanul, ha az értékeket működés közben látja, fontos, hogy alkalma legyen morális problémákat megvitatni, és biztatásra van szüksége ahhoz, hogy gondolataiért és tetteiért felelősséget vállaljon. Szükség van arra is, hogy össze tudja hasonlítani értékeit és meggyőződéseit a többiekével, hogy igyekezzenek megtalálni azt, ami bennük közös. Rá kell jönniük, hogy az, mi helyes és mi helytelen, nem mindig egyértelmű, és hogy mielőtt döntenének, meg kell vizsgálniuk a bizonyítékokat és érveket. Ahhoz, hogy képesek legyenek megbeszélni a különbségeket, információn alapuló döntéseket hozni és megoldani a konfliktusokat, segítségre van szükségük. Az értékek és meggyőzések megfogalmazásának folyamatában azzal tudunk segíteni, ha gondolkodásukat a morális eszmék és fogalmak ismeretével gazdagítjuk. Ahogy egy gyerek, aki megfogalmazási problémákkal küszködött, kifejezte: „Tudom, mit akarok mondani, csak nem találom a szavakat, amelyekkel elmondhatnám.”

¹ Részletek Robert Fisher *Tanítsuk gyermekeinket gondolkodni erkölcsről és érényről* című könyvének bevezetőjéből. (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002.) Ez a könyv fontos tájékozási pont és segítség lehet az Erkölcstant tanító tanárok számára, mivel a morális nevelés terén kiérlelt pedagógiai programot tartalmaz. A közölt részletek elsősorban módszertani útmutatásokat tartalmaznak. Külön köszönettel tartozunk a Műszaki Kiadónak, hogy lehetővé tette számunkra a részletek közlését.

A személyes, morális, társadalmi és állampolgári ismeretek tanításának egyik iránya az, amelyik a tanterv többi tantárgyaiban fellelhető értékek feltárásán keresztül történik, míg a másik a speciális érték-órákon, amilyenek például a Gondolkodjunk az értékekről órák.

ÉRTÉKEK A TANTERVBEN

Az értékek nem függetlenek a tantervtől, hanem mindenben benne vannak, amit tanítunk, sőt, abban is kifejezésre jutnak, ahogyan tanítunk. Bármilyen tantárgy tanítása és tanulása során lehetőség nyílik arra, hogy hangsúlyozzuk az iskola értékeit vagy etikáját, és hogy fejlődjön a gyerekek önbizalma és felelősségtudata, alakuljanak kapcsolataik, hogy másokkal együttműködve dolgozzanak, reflektáljanak saját tanulásukra, és arra, hogy ez hogyan kapcsolódik ahhoz, hogy egy tágabb közösség tagjaiként élnek. Az értékek jelen vannak minden nevelési tevékenységben, és minden, a tantervben megtalálható tantárgyban.

Íme, néhány példa arra, hogy az értékek milyen formában jelenhetnek meg, és hogy az értékekről való gondolkodás hogyan fejleszthető a tanterv valamennyi területén:

- **Angol:** történetek, versek és szerepjáték alkalmazása személyes, morális és társadalmi értékek illusztrálására; más szempontok elemzése, készségfejlesztés a kérdezés és a kommunikáció terén;
- **Matematika:** együttműködés; problémamegoldás; pénzügyi képesség fejlesztése;
- **Természettudomány:** egészség; szexuális nevelés; kábítószer; biztonság és a környezet;
- **Technológia:** emberi szükségletek; az élet minősége; a technológia alkalmazása; egészség és biztonság;
- **Informatika:** az email és az internet használata; az információ értéke; igazság és érvényesség;
- **Történelem:** a források értéke; az események okai; a meggyőződések sokfélesége; eszmék és tapasztalatok;
- **Földrajz:** környezeti kérdések; más kultúrák; a föld kihasználása; a fejlődés iránya;
- **Rajz és művészettörténet:** a művészet által közvetített értékek; különböző korok kézművessége és iparművészete;
- **Zene:** a zene és a zeneszerzés által kifejezett értékek és kulturális sokféleség;
- **Testnevelés:** egészség és biztonság, személyes és társadalmi készségek, a fair play a sportban;
- **Hittan:** vallási és morális meggyőződések, értékek és gyakorlatok.

Nem elegendő azonban ezekre a kapcsolódási pontokra támaszkodni. Ahhoz, hogy a személyes, morális, társadalmi és állampolgári ismereteket a többi tantárgyaktól elválasztva lehessen tanítani, szükség van speciális alkalmakra is, amilyenek például az állampolgári napok, az iskolatanácsok, vitakörök, vállalások és jótékonyági gyűjtések, iskolagyűlések és osztályrendezvények, például megtervezett órák az értékekről való gondolkodás fejlesztésére.

ÉRTÉK-ÓRÁK

Ha a tanterv külön időt biztosít az értékekről való gondolkodás céljára, ez lehetővé teszi a tervezést, egyértelművé az alkalom jellegét és ellenőrizhetővé, hogy mit tanítunk. Egy sor, különböző tanítási stratégia szükséges ahhoz, hogy bővítsük azoknak az alkalmaknak a körét, amelyek a tanulás célját szolgálják. Ezek között vannak olyanok, amelyek a hangsúlyt az aktív tanulásra, a kérdezésre, a vitára vagy a döntéshozatalra helyezik, mindezt azonban változatos körülmények között, egyéni, csoportos vagy osztályfoglalkozás keretében.

Néhány módszer, amellyel egy speciális órán az értékekről való gondolkodás vagy vita elindítható:

- Dilemmák;
- Gondolatébresztő képek;
- Újsághírek;
- Nyitott kérdések;
- Külső vendégek;
- Gondolatébresztő történetek.

Dilemmák

Az életben mindenki került már döntési helyzetbe, amikor választania kell két lehetőség közül. Kérdezzük meg a gyerekeket, tudják-e, mit nevezünk a dilemmának. Ezt azzal érzékeltesük, hogy elmesélünk nekik egy esetet, amikor nekünk magunknak kellett meghoznunk egy nehéz döntést. Kérdezzük meg őket, hogy tudnának-e mondani egy példát nehéz döntésre (vagy választásra), amely velük történt életük során. Vessünk fel egy dilemmát, a csoport pedig vitassa meg, illetve különböző szempontokból vizsgálja meg. Mutassunk be további dilemmákat. Íme, három, különböző emberek által átélt dilemma. A gyerekek párosával, majd nagyobb csoportban vitassák meg őket, és adjanak tanácsot a megoldásra:

Morális dilemma

1. *Egy gyerek dilemmája*

Az a társaság, amelybe már régóta szeretnél bekerülni, most felajánlja, hogy bekerülhetsz a soraik közé, azzal a feltétellel, hogy szakítasz a legjobb barátoddal. Mit teszel?

2. *Egy szülő dilemmája*

Szülő vagy. Van egy 14 éves fiad (vagy lányod), aki elmondja neked, hogy a legjobb barátja kábítószeres. Mit teszel?

3. *Egy tanár dilemmája*

Tanár vagy. Az osztályodban az egyik gyerek azzal vádol egy másik gyereket, hogy valamit elloptott tőle. A másik gyerek azt mondja, hogy a vád hamis (szándékos koholmány). Senki más nem tud semmit az egész ügyről. Mit teszel?

A dilemmák megbeszélésének az a célja, hogy a gyerekek gondolkodását rugalmasabbá tegye, képessé tegye őket arra, hogy a problémát különböző szempontokból vizsgálják meg, és alaposan megfontolt döntést hozzanak. A gyakorlat befejezése után feltehetjük a következő kérdéseket: „Vannak olyan dilemmák, amelyeket könnyebb megoldani, mint a többi?”, „Amikor döntened kell, mi az, ami segítségedre van?”, „Milyen dilemmákat kellett már megoldanod életedben?”

A valódi életben előforduló dilemmák rendszerint életünk legfontosabb döntéseit jelentik. Érdekes megjegyezni, hogy amikor Kohlberg annak kutatásával foglalkozott, hogy hogyan lehet dilemmákat alkalmazni a gyermekek morális fejlettségének mérésében, rájött, hogy a valódi dilemmákra adott megoldásokat sokkal jobban tudja használni, mint azokat, amelyeket kitálatl problémákra adtak. Amikor például azt a valódi dilemmát vitatjuk meg, hogy egy gyerek útban az iskolába talál egy ötfontos bankjegyet, és nem tudja, mit tegyen, érdemes felvetni a következő alapkérdéseket: „Mik a lehetőségek?”, „Mit kellene tenned”, „Mit tennél?”.

Képek

A képek közvetlenül az érzékekre ható gondolatébresztőt jelentenek. Származhatnak újságokból, képes folyóiratokból, lehetnek műalkotások reprodukciói, a lényeg az, hogy élethűen ábrázoljanak egy emberi szituációt. Az a cél, hogy a gyerekek találjanak a képen valami lényegeset, valamit, ami az értékekkel kapcsolatos, és hogy a lehető legjobban kihasználjuk azt a képességüket, ahogyan a vizuális anyag által közvetített értékre reagálnak, azt értelmezik és megvitatják.

A képek, beleértve a mozgó képeket is, mint például a videofilm vagy a -klip, nemcsak arra jók, hogy az intellektuális vizsgálódás komplex tárgyaként szolgáljanak, hanem általuk érzelmi azonosulás is létrejön, fejlesztve az empátiát és a mások megértését, amely elengedhetetlen az érzelmi intelligencia szempontjából. Kezdehetjük emberi arcok vizsgálatával, amelyek különböző érzelmeket tükröznek. Mutassuk meg a képet a gyerekeknek. Kérdezzük meg, szerintük az arc a képen milyen érzelmeket mutat. Mi okozhatta ezt az érzelmeket? Előfordult már velük is, hogy hasonlóképpen érezték magukat? Miért?

Újsághírek

Az újságokban sok minden található, ami jó kiindulópontja lehet az értékekkel kapcsolatos vitának. Nézzük meg a mai újságban szereplő híreket. Ezek a történetek milyen társadalmi és morális problémákat vetnek fel? Válasszunk ki egy történetet, amely a gyerekek életéhez és érdeklődési köréhez kapcsolódik. Ismertessük meg velük a történetet. Kérdezzük meg, hogy milyen kérdések, problémák és témák jutnak eszükbe a történetről. Az ő megjegyzéseiket és kérdéseiket használjuk gondolatébresztőként a vizsgálódó közösség vitáján. A vitának azt kell bizonyítania, hogy a való élet rendkívül összetett, sok szempontot kell figyelembe venni, és a döntés nagyon ritkán egyértelmű. Az ilyen vita alapvető célja a nézetek sokféleségének felismerése, és az önbizalom megerősítése, amely ahhoz szükséges, hogy valaki kialakítsa saját, érvekkel alátámasztott véleményét.

Nyitott kérdések

A nyitott kérdés legalább annyira hasznos vitaindító lehet, mint a dilemma. Újság- vagy tv-híreken alapulhat, esetleg a gyerekek életén (lehet egy probléma, esetleg lelki segélyláda, amelybe a gyerekek névtelenül problémákat dobhatnak be, amelyeket később megbeszélnek), vagy lehet általános értelemben vett nyitott kérdés.

Íme, néhány példa nyitott kérdésre, amely alkalmas lehet vitaindítónak:

- Mi a megfélemlítés? Mit lehet tenni ellene?
- Mi fontosabb: gazdagnak lenni vagy boldognak?
- Mi jobb: gyerekek lenni vagy felnőttnek?
- A fiúkkal és a lányokkal különbözőképpen bánnak? Különbözőképpen kell(ene) bánni velük?
- Mit jelent az, hogy valaki hős? Ki a te hősed? Miért?
- Mik a törvények? Miért van rájuk szükség? (Alkossuk meg egy képzeletbeli társadalom törvényeit.)
- Mik a jogok? A gyerekeknek vannak jogaik? Milyen jogaik kellene, hogy legyenek?

Külső előadók

Az, ha a gyerekeknek lehetőségük van arra, hogy egy külső előadóhoz kérdéseket intézzenek, jó kiindulópontja lehet az értékekről való gondolkodásnak és vitának. Ha például meghívunk egy helyi vallási vezetőt, hogy megvitassuk azokat az értékeket, amelyek az ő meggyőződésükben és hagyományaikban megtalálhatók. A gyerekek egyénileg vagy csoportokban összeállítanak egy kérdőívet (a külső előadónak segítséget jelenthet, ha ezt előzőleg elküldjük neki). Beszéljük meg, mi a különbség nyitott és zárt kérdés között. A nyitott kérdésre adhatjuk a következő példát: „Meggyőződésük és hagyományaik hogyan maradtak fenn ilyen hosszú ideig?“, „Érezhető valamilyen változás?“, „A meggyőződésük hogyan befolyásolja az életüket?“

Külső előadók felkérése azért is előnyös, mert ők speciális tudással rendelkeznek (pl. a jog vagy a vallásos közösségek területén), kapcsolatban állnak helyi közösségi csoportokkal és szervezetekkel, ismernek valódi embereket és valódi helyzeteket. A meghívott előadó érkezik olyan helyi szervezetektől, amilyen a rendőrség, az önkormányzat vagy az egészségügyi intézmények, esetleg valamilyen önkéntes szervezettől, például jótekonysági vagy vallási csoporttól. Az, ha a gyermek találkozhat különböző foglalkozású, más kultúrából más háttérből érkező emberekkel, lehetővé teszi számára, hogy elmélyítse ismereteit az értékekről és az állampolgárságról. Arra is jó alkalom nyílik, hogy fejlessze kérdési és vitakészségét, ahogy pozitív kapcsolatteremtő képességét is azzal, hogy meghívó- és köszönőlevelet ír).

Gondolatébresztő történetek

Minden kultúrában és vallásban használnak történeteket a gondolkodás elősegítésére, és arra, hogy üzeneteket közvetítsenek. A jó történet kellőképpen összetett ahhoz, hogy intellektuális vizsgálódás tárgya legyen, és benne a jelentés több szintje is felfedezhető.

A Gondolatébresztő történetek órán a gyerekeknek közös élménye a történet, amely a vita kiindulópontja, azonban a vizsgálódó közösség¹² keretein belül mindenki szabadon felvethet bármilyen témát vagy értéket, amelyről úgy véli, hogy valamiért köze van a történethez. A gondolkodás és vita kiindulópontja tehát egy narratív szöveg vagy kép.

Ez a vita egy „vizsgálódó közösségben” zajlott le. A vizsgálódó közösség módszer azt a célt szolgálja, hogy vitatkozzunk és érveljünk azzal kapcsolatban, hogy hogyan kell élnünk és miben kell hinnünk. Az önálló gondolkodás elvére épül, arra, hogy nyitottak legyünk mások gondolkodása iránt, ezáltal irányt mutat a tekintetben is, hogy a véleménykülönbségeket hogyan lehet átgondolt vitával feloldani. A vizsgálódó közösség révén a gyerekek tapasztalatra tesznek szert azzal kapcsolatban, hogy a demokratikus értékek hogyan működnek a valóságban. A vizsgálódó közösségben való részvétel következtében a gyerekek megtanulnak érvelni, kérdezni és vitatkozni, azaz társadalmi szokásokat gyakorolni, egyúttal azokat a készségeket és a hozzájuk szükséges önbizalmat is elsajátítják, amelyek a jó morális magatartáshoz szükségesek...

AZ ÉRTÉKEK MEGVITATÁSA

A gyerekek sokat tanulnak a szülők és tanárok példájából. Ha gyerekeket gondozunk vagy tanítunk, a fontos értékeket saját példánkkal kell eléjük állítanunk. A gyermekekkel való vita során következetesnek kell lennünk, például az alábbiakban:

- Azzal bátorítsuk a részvételt, hogy minden gyerek véleménynyilvánítását egyaránt elismerjük, és nagyra értékeljük;
- Türelmet tanúsítunk, és figyelmesen hallgatjuk, amit mondanak;
- Fogalmakra építünk, és segítünk nekik abban, hogy megközelítsék a bonyolult témákat;
- Elvárjuk, hogy megindokolják, miért gondolnak vagy mondanak valamit;
- Biztosítjuk, hogy a vitára vonatkozó szabályokat, amelyekben a csoport megegyezett, mindenki betartja.

MINDENKI ÁLTAL ELFOGADOTT SZABÁLYOK

Azok a gyerekek, akik nincsenek hozzászokva az ilyen keretek között folyó munkához, nehezen tudnak érvelésen alapuló csoportos vitát folytatni. Ezért nem árt, ha előzetesen megegyezünk a vitával kapcsolatos főbb szabályokban. A vizsgálódó közösségben a vita szabályai legalább annyira fontosak, mint a vita tartalma, ugyanis a gyerekek legalább annyit tanulnak a példából és abból, hogy részt vesznek a vitában, amennyit a morális

fogalmak megvitatásából. Ha a kulturált vita olyan élmény, amelyet személyesen éltek át, akkor szabályait és konvencióit is könnyen magukévá teszik. Kezdetben azonban ezeket a szabályokat érthetően el kell magyarázni. Ahogy a 8 éves Rebecca mondta: „Szerintem azért van szükség a szabályokra, hogy menet közben ne hogy elfelejtsük, miről is szól az egész.”

Nincs szükség túl sok szabályra, ezek is legyenek olyan tömörek és frappánsak, amennyire csak lehet, a lehető legkevesebb szóban kifejezve. Meg kell őket vitatni a gyerekekkel, például úgy, hogy ők maguk kis csoportokban összeállítanak egy sor szabályt, majd felolvassák az osztály előtt. Melyek azok a szabályok, amelyekben mindenki egyetért? Hogyan lehet legjobban megfogalmazni ezeket? Tanulmányok bizonyítják, hogy azokat a szabályokat a legkönnyebb fejben tartani, amelyeknek pozitív a megfogalmazásuk. A közösen elfogadott szabályok listáját jól láthatóan kell elhelyezni az osztályban, hogy később lehessen rá hivatkozni. Fontos, hogy rugalmasak, könnyen taníthatóak és könnyen betartathatóak legyenek, és meg lehessen őket újítani. Nem baj, ha a csoportot gyakran kell emlékeztetni rájuk, és fontos, hogy a vita gyakorlata során alkalmazzuk őket. A szabályok szem előtt tartásának jó módszere, ha azt mondjuk, bárki, aki szabálytalanságot vesz észre, megszakíthatja a vitát. Meg is bízhatunk valakit azzal, hogy figyelje, a vita során minden szabályosan történik-e (ha a megbízatást egy rendbontónak adjuk, azt tapasztalhatjuk, hogy nagyon szigorú lesz a szabályok betartatásában).

Ha van egy sor alapszabály, akkor már van mire hivatkoznunk, ha valamelyik gyerek nem odaillő (például rasszista vagy szexista) megjegyzést tesz a vita során. Ha ilyen megnyilvánulás hangzik el a vita során, és a többiek szó nélkül hagyják, akkor nekünk kell szóvá tennünk, és megindokolnunk, hogy miért. Bizonyosodjunk meg arról, hogy a diákok megértették az érvelésünket, és hivatkozzunk az alapszabályokra, például így: „A szabály az, hogy tiszteletben kell tartanunk mindenkit, vajon az előbb elhangzott megjegyzés tiszteletet fejez ki?”

Hívjuk fel a figyelmet arra, hogy ha mindenki elfogadta a szabályokat, akkor mindenkinek engedelmeskednie kell nekik. Ragaszkodjunk a szabályok betartásához, különösen ahhoz az alapelvhez, hogy egyszerre csak egy valaki beszél. Emlékeztessük őket arra, hogy jogukban áll hallgatni, de figyelniük kötelező.

Alapszabályok

Néhány szabály, amelyben 11 éves gyerekek megegyeztek:

- Figyelj arra, amit mások mondanak.
- Légy kedves a többiekhez, és segíts nekik.
- Gondolkodj, mielőtt beszélsz vagy kérdezel.
- Légy udvarias, és ne neved ki senkit.
- Tiszteld a többieket; aki nem akar megszólalni, annak nem kötelező.

KÖZÖS GONDOLATÉBRESZTŐ

Ha kialakult az ülésrend, és megegyeztünk az alapszabályokban, az óra azzal kezdődik, hogy közreadunk egy gondolatébresztőt. Sok tanár szereti az órát bemelegítő gyakorlattal vagy gondolkodó játékkal kezdeni, amely azután gondolkodás fő tárgya lesz, illetve az első gondolatébresztő.

Olyasmi, ami intellektuális vizsgálat tárgya lehet, például egy történet, egy vers vagy egy kép. Fontos, hogy minden gyerek számára jól látható legyen (feltehetjük például az írásvetítőre, kinagyíthatjuk „nagy könyv” formátumra, vagy átírhatjuk egy nagyobb papírlapra), vagy mindenkinek legyen egy saját példánya.

Ha egy történet lesz a vita kiindulópontja, akkor a csoport tagjai rendszerint felváltva olvassák fel, mindenki egy bekezdést. Aki nem tud, vagy nem akar olvasni, az azt mondhatja, hogy „Tovább”. Ezután a történetet ismét elolvassák, ezúttal magukban, hogy legyen idejük alaposan végiggondolni. Manapság nagy jelentőséget tulajdonítunk a tanítás tempójának. Egy „gondolkodó” órából sem hiányozhat a tempó és a változatosság. Fő jellegzetessége, illetőleg ami mindannyiunknak szükséges összetett feladatok megoldásakor: az elmélyült reflexióra szánt időszak, azaz a gondolkodási idő...

GONDOLKODÁSI IDŐ

A tanárok arra biztatják a gyerekeket, hogy gondolkodjanak a történeten vagy gondolatébresztőn, és tegyenek fel kérdéseket vele kapcsolatban. Ennek több módja is lehetséges. Egy tanár például így szólt a 6-7 évesekhez: „Van valami kérdésed vagy hozzáfűznivaló a történethez?” Egy másik pedig így: „Van valami, amit különösnek, érdekesnek vagy meghökkentőnek találtak ebben a történetben?” Egy harmadik tanár pedig a következő kérdést tette fel 10 éves tanítványainak: „Számotokra mi a legfontosabb kérdés ebben a történetben?”

Hagyjunk elegendő időt a gyerekeknek arra, hogy csendben üldögéljenek és gondolkodjanak. Gondolataikat meg is oszthatják valakivel, majd kérdéseiket és megjegyzéseiket az egész csoporttal. Adjunk gondolkodási időt a vita előtt, hogy a gyerekek megfogalmazzák kérdéseiket a vita közben, ha azt akarjuk, hogy az osztály egy bizonyos kérdésre reagáljon, végül az óra végén, az áttekintés vagy az „utolsó megszólalások” idején. Hangsúlyozzuk, hogy első gondolataink nem feltétlenül a legjobbak, ezért az „gondoljuk át még egyszer” vagy „mit gondolunk erről most” hasznos módszerek a gondolkodás bátorítására és fenntartására.

Gondolkodási időt vagy „várakozási időt” az egész óra során bármikor hagyhatunk. A kutatások azt bizonyítják, hogy ha adunk 3-5 másodperc gondolkodási időt a kérdés elhangzása után, akkor a gyerekek jobb, hosszabb és végiggondoltabb választ adnak, ráadásul arra is nagyobb esélyt ad nekik, hogy megkérdezzék, ha valamit nem értenek. A gyerekek a példából sokat tanulnak. Ha azt akarjuk, hogy gondolkodjanak, akkor tanárként vagy szülőként figyelmesnek kell mutatkoznunk. Ha valami érdekes vagy értékes, akkor érdemes

megállni és végiggondolni. Az legyen a jelszavunk (az osztályban is kitehetjük valahová ezt a feliratot), hogy „Állj meg, és gondolkodj” Álljunk meg, és gondolkodjunk a gyerekek kérdésein és megjegyzésein is, szintén 3-5 másodpercig, ha olyasmit mondanak, amin érdemes gondolkodni. Ahogyan a 10 éves Trudy megfogalmazta: „Csak akkor próbálok tényleg gondolkodni, amikor hagynak rá időt, nem pedig akkor, amikor sürgetnek, és folyton valami újat kell elkezdni.”

KÉRDEZÉS

A gyerekek először egyénileg, majd párokban gondolkodnak a gondolatébresztővel kapcsolatos kérdéseiken, illetve megjegyzéseiken (Vajon mindketten ugyanazokra a kérdésekre gondoltak?), majd megosztják gondolataikat a csoporttal. Írjuk fel kérdéseiket és megjegyzéseiket a táblára, egy nagy papírlapra vagy az írásvetítőre. Írjuk a kérdések mellé a gyerekek nevét, hogy rögzítsük és elismerjük annak értékét, amivel hozzájárultak a vizsgálódáshoz.

MEGVITATÁS

A tanár szerepe abban áll, hogy nem engedi, hogy a csoport figyelme elkalandozzon az éppen megvitatott témától, és hogy további kérdésekkel mélyebbé tegye a megbeszélést, például azzal, hogy érveket és bizonyítékokat kér, és más lehetséges álláspontokat mutat be. A cél a komoly, rendszeres és huzamos figyelem fenntartása a szóban forgó kérdés vagy téma iránt. A gondolkodás próbája nyitott vagy szókratészi kérdések (lásd alább) feltevéséve is lehetséges, ám a kérdéseken kívül másfajta módszerek legalább olyan hatásosak lehetnek a gondolkodás elmélyítésében...

A Gondolkodjunk az értékekről órán a tanár számára a fő feladatot az jelenti, hogy segítsen a csoportnak a morális kérdésekre, és az éppen megvitatott téma mögött rejlő értékekre koncentrálni. Egy tanár egyszer így foglalta össze: „Az a feladatom, hogy a gyerekeket ráébredtsem arra, hogy morális döntéseket kell hozniuk, és hogy nem mondhatnak semmit anélkül, hogy jó okuk lenne rá.”

Kezdjük azzal, hogy a kérdezőt megkérdezzük, miért tette fel a kérdést. Próbáljuk meg tisztázni a kérdéssel kapcsolatos fő álláspontokat. Kérdezzük meg, ki ért egyet, ki nem ért egyet azzal, ami elhangzott. Bátorítsuk a résztvevőket, hogy beszéljenek egymással, és a beszélőt nézzék, ne a tanárt. Próbáljuk a vitát a választott témára koncentrálni, de engedjünk meg utalásokat más, kapcsolódó kérdésekhez és témákhoz is, amennyiben helyénvalónak találjuk.

Kisgyermek számára az azzal kapcsolatos döntések, hogy mi helyes és helytelen, kivétel nélkül önös érdekből származnak. A vita során annyit tehetünk, hogy megértetjük velük azt az alapelvet, hogy a dolgok az önös érdeken kívül más okok miatt helyesek vagy helytelenek. Fel kell ismerniük, hogy valódi helyzetekben elvont morális elveknek is jelentőségük van, amilyen például az aranyszabály: „Csak azt tedd másokkal, amit szívesen vennél, ha veled tennének.”

Az egyéneknél különböző ütemben fejlődik ki a morális érvelésre való képesség. Még középiskolásoktól is gyakran hallani azt a nézetet, hogy valami azért helytelen, mert „az ember bajba kerülhet miatta”, és hogy a puskázás helyes, „ha sikerül megúszni.” A vita során a diákok szembesülnek egy sor véleménnyel és elmélettel arról, hogy valami mitől lehet helyes és helytelen. Ilyen viták nélkül az emberek, koruktól függetlenül, megrekedhetnek azon a szinten, amelyet Szókratész „megfontolás nélküli” létnek nevez, elfogadva mások véleményét vagy saját lusta feltevéseiket. Ahogyan a 11 éves Donna megfogalmazta: „Ha az ember semmit sem beszél meg másokkal, akkor azt hiszi, hogy mindenki ugyanazt gondolja, amit ő.”

Amikor megvitatunk egy morális kérdést, akkor lehet, hogy nincs is helyes és helytelen válasz, csak kérdések vannak, amelyet felvetnek, vélemények, amelyeket megosztanak egymással, és a gondolkodás, amely mindig új feladatokkal találja magát szemben, ahogy az új és az előzőektől különböző álláspontokkal szembesül. Az ilyen vita nem lehet választható, órarenden (vagy az életben) kívüli tevékenység, hanem központi szerepet kell kapnia az oktatás és a megfontolt és felelősségteljes állampolgári lét egész folyamatában.

A VITA ÁTTEKINTÉSE

Ha fontos annak megvitatása, amit gondolunk, akkor maga a vita is megérdemli, hogy komolyan vegyük. Ha azt akarjuk, hogy a vita sikeres legyen, akkor értékelnünk kell a gondolkodást és az érvelést, és meg kell teremtenünk a bizalom légkörét. A tanárnak vagy vita-vezetőnek arra is időt kell szánnia, hogy áttekintsék a vitát. Egy plenáris vagy értékelő óra levezetése nem könnyű feladat. Ezt a komplex tanítási feladatot az alábbiak jellemzik:

- Sok nyitott vagy szókratészi kérdés, mint például:
 - „Beszéltünk ma bármi fontosról?”
 - „Mi volt a legfontosabb fogalom (vagy gondolat), amelyet megvitatunk?”
 - „Feltettünk nehéz kérdéseket (vagy felvetettünk nehéz problémákat)?”
 - „Voltak valakinek jó gondolatai vagy új ötletei?”
 - „Találtunk jó érveket, indokokat vagy bizonyítékokat annak alátámasztására, amit mondtunk?”
 - „Jól elmagyaráztuk a gondolatainkat?”
- *Tanári utalások a „nagy” gondolatokra vagy fogalmakra*, amelyek a vita mögött meghúzódhatnak, ahogy itt következik egy módszer arra, hogy a tanár hozzákapcsolja a vita témáját egy tágabb fogalomhoz:

Tanár: Amikor azt mondjuk, hogy nem szabad hazudni, akkor ezt úgy értjük, hogy minden körülmények között őszintének kell lennünk? Szerintetek miért olyan fontos az őszinteség?

- *A vita témájának összekapcsolása más témákkal és a mindennapi élettel*, ahogy itt következik:

Tanár: Nos, a bátorságról beszéltünk, és hogy néha milyen nehéz másoknak elmondani, hogy mit gondolunk. Ki tudna mondani egy példát a bátorságról abból a történelmi korból, amellyel történelemórán éppen most foglalkoztok?

- Esetleg arra is tartalékolhatunk egy kis időt, hogy mindenki mondhasson még egy „utolsó szót”, hogy a kevésbé bátor résztvevők is megszólalhassanak. A csoport számára feltett önértékelési kérdések a következők lehetnek:
 - „Mit tanultunk?”
 - „Melyek voltak a legérdekesebb gondolatok és ötletek?”
 - „Van valaki, aki most már másképp gondolkodik erről (és ha igen, miért)?”
 - „Vannak olyan fontos kérdések, amelyeket nem vitattunk meg?”
 - „Van valakinek olyan kérdése, amelyet a legközelebbi alkalommal meg kell vitatnunk?”
 - „Lehetne jobban is megszervezni ezt a vitát?”
- A szóbeli visszajelzésen kívül készíthetünk és készíttethetünk írásos áttekintést is. Egy 7 éves gyerek például így írta le osztálya által éppen megvitatott történet végkövetkeztetését: „Ebből a történetből azt tanultam, hogy van olyan, hogy valaki túl sokat beszél. Én figyelek arra, hogy mit mondok, de néha egészen begolyózom, és olyankor rémes dolgokat mondok. De ha próbálok, akkor oda tudok figyelni arra, hogy mit mondok.”

A MORÁLIS FEJLESZTÉS MÉRÉSE

A morális fejlesztés azt jelenti, hogy a gyermeket képessé tesszük arra, hogy kialakítson egy sor értéket, amelyek részben személyesek és az önérdekhez kapcsolódnak, részben közösségiek, és a többiek érdekével kapcsolatosak. Morális döntést csakis szabadon lehet meghozni. Egy papagáj vagy kisgyerek, aki azt ismételteti, hogy „A lopás helytelen”, nem hoz morális döntést. A morális döntés annak a személynek a döntése kell, hogy legyen, a lényéből kell fakadnia. A morális döntés interperszonális is, és amennyiben a többiek azonos fontossággal bírnak, másokra is vonatkozik. Ezért az önismeret és mások szükségleteinek és érzéseinek az ismerete a morális nevelés egyaránt fontos tényezője.

Az én

A morális nevelés egyik kulcskérdése az *autonómia*, azaz az önálló gondolkodásra való képesség. Bizonyítható, hogy a gyerekek önállóan gondolkodnak, például olyankor, amikor egy kisebbség által képviselt álláspontra helyezkednek, vagy amikor vitába szállnak valaki másnak az álláspontjával. Ugyancsak megmutatkozik a növekvő önbecsülésben, és abban, ahogy a gyerekek egyre inkább hajlandók felelősséget vállalni azért, ahogyan élniük kellene. Az autonómia jól megragadható az alábbi kérdésekkel:

- Mit gondolok valójában?
- Mit érzek önmagammal (vagy a helyzettel) kapcsolatban?
- Milyen életet szeretnék élni?
- Milyen ember szeretnék lenni?
- Mik az értékeim és a prioritásaim?

A többiek

A morális nevelés másik fontos tényezője az empátia, vagyis az az állapot, amikor emocionális és kognitív értelemben egyaránt „ráhangolódunk” egy másik emberre, különös tekintettel arra, hogy megértjük, milyen lehet neki az a helyzet, amelyikben van. Az öntudat (autonómia) és másokkal való kapcsolataink (kapcsolódás) révén mutatjuk meg, kik vagyunk. Az emberi élet paradoxona az, hogy egyszerre vagyunk egyénként elkülönülve, mégis, egy kultúra részeként, összekapcsolva. Az egyének örömeiket lelik a kapcsolatokban. Az, hogy kik vagyunk, attól is függ, hogy milyen környezetben élünk, és milyen kapcsolatokat létesítünk. Az én és a többiek kölcsönhatását tükrözi a demokráciával kapcsolatos kétféle nézet, amelyek közül az egyik a demokráciát az egyénnek azzal a szabadságával azonosítja, hogy saját érdekét magvalósítsa, míg a másik szerint az egyének alapvetően a közösség alkotóelemei. Minden közösségben feszültség tapasztalható a szabadsághoz való jog és a mások iránti felelősség között. A vizsgálódó közösségben a szabadsághoz való jog kétféleképpen is megmutatkozik: az egyik a megnyilatkozás szabadsága (akkor is, ha valaki téved), a másik az a jog, hogy aki akar, hallgasson, „Tovább”-ot mondjon, figyeljen, de ne szólaljon meg. A felelősség az egymással való törődésben mutatkozik meg.

A törődéshez vagy empátiához morális képzelőerőre van szükség, azaz olyan képességre, hogy lehetséges helyzeteket találjunk ki és játszunk el, „gondolati élményeket” szerezünk, amilyen például az, amikor beleképzünk magunkat valakinek a helyébe. Az együvé tartozás érzése, amelynek révén a gyerek rájön, hogy csak egy a sok közül, a többiekéhez hasonló érdekekkel és vágyakkal, szükséges az előítéletek kialakulásának és annak megelőzésére, hogy az emberekről sztereotípiákban gondolkodjon. Az empátia jól megragadható az alábbi kérdéstípusokkal:

- Hogy éreznéd magad (hogy érezné magát a másik ember)?
- Hogyan érezném magam, ha ez velem (vagy veled) történt volna?
- Milyen lenne (szerinted), ha te lennél a másik ember helyében?
- Egyenlő lehetőségeket biztosítottam (biztosítunk) mindenki számára?
- Hogyan tudatom másokkal, hogy nagyra értékelem és tisztetem őket?